

LUR HIZTEGI ENTZIKLOPEDIKOA

JOSU ZABALETA

Urtebete du kalean *LUR Hiztegi Entziklopedikoa*-k. Orain dela ia urtebete inauguratu zuen euskal hiztegi entziklopedikoen aroa. *Jakin* aldizkariarenale honekin batera bere laugarren alea kalean izango du. Bide urratzaile izatea eman dio zoriak. Idarokizunak betetzen badira, aurki izango ditu jarraitzaileak alor honetan beronetan; ongi ikasiak bitez, bigarrenak beti baitu elurra aurrez zapaldua. Elur hori, entziklopediena eta hiztegi entziklopedikoena, aspaldi zapaldua dugu guztiok. Ez dagokit neri hemen entziklopedien eta hiztegi entziklopedikoen historia eta azterketa egitea. Historia luzea da, eta badira beste batzuk, *Jakin*-en ale honetan bertan, ikuspegi hori dutenak. Baina entziklopedien eta hiztegi entziklopedikoen tradizioak alde eta moldaera asko ditu, garai bakoitzaren eta goera bakoitzaren arabera.

ENTZIKLOPEDIEN HISTORIA ETA ZENBAIT GOGOETA

Gizonak historia duenetik, beti egin izan dira garai bakoitzeko edo jakintza-alor bakoitzeko ezagutza osoaren bildumak (liburutegiak) edo berorren laburpena egiteko ahaleginak. Liburutegi zerronda batek lotzen du, hari etengabe baten gisa, Antzin Aroa gaurko gizonarekin: Atenas, Alexandria, Antiokia, Bizantzio, Bagdad (bertan India, Asia Erdialdea eta Txinako tradizioak Sartaldekoarekin bat egiten duela), Cordoba, Ertaroko Unibertsitateak, Berpizkundea. Hainbat eta hainbat bilduma eta laburbilduma, ezagutza osoarenak edo alor jakin batzuenak, burutu dira antzinetatik gaur arte; aipamen klasikoak besterik ez egiteko: Terencio Varron (*Rerum divinarum* eta *Humanarum antiquites* eta *Disciplinarum libri IX*, K.a. I. m.), Plinio Zaharra (*Historia naturalis*, K.o. I. m.); Isidoro Sevillakoa (*Etimologiarum libri*, 622-633). Europaz bestalde, aipatzekoa da, guztien artean, Txinan Ming dinastiaren garaian XV. mendearen hasieran argitaratu zen *Yung-lo ta-tien* entziklopedia, Txinako entziklopedia handiena, bost urtez 2.000 jakitunen artean idatzia, eta 11.000 liburu hartzen dituena.

Alde eta garai bakoitzean entziklopedia eta hiztegi entziklopediko-multzo aski koherente bat sortu ohi da, beste garai eta egoera batzuetan sortu ohi denaren desberdina. Hala Espainian eta Frantzian, gaur egungo baldintzetan, elkarren antzeko entziklopediak eta hiztegi entziklopedikoak egin ohi dira, hain zuzen premiak eta baldintzak ere gisa beretsukoak dituztelako. Hainbestearino, alegia, elkarrena itzuli ere maiz egiten baitute. Aitzitik, egoera desberdinetan entziklopedia eta hiztegi entziklopediko desberdinak sortzen dira.

Entziklopedia ala hiztegi entziklopediko, bakoitzak asmo eta plan jakin bati erantzuten dio, gogoeta propio bat du oinarrian.

Entziklopedien eta hiztegi entziklopedikoen lehendabiziko bereizkuntza —Antzin Aroko entziklopediak eta modernoak banatzen dituena— Berpizkundearekin batera gertatzen da. Ordura arte jakintzaren bilduma osoa egingarri zela uste zena (Leonardo da Vinci hartu ohi da entziklopedikotzat, bere garaiko jakintzaren alor guztiak hartzen zituen azkeneko artista eta

zientzilarizat), Argien mendeaz geroztik jakintza entziklopedikoa helburu iritsi ezintzat agertu da. Zientziak, teknikak, jakintza-alor guztiek, berebiziko hedadura, ezaguera-kopuru neurrigabea, beti eta beti handituz doana, hartu dute. Dideroten eta D'Alemberten zuzendaritzapean 1751-1765 bitartean argitaratu zen *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* obran sintesi hori egin nahi izan zen, eta ahalegin horretxetatik hartuko zuen izena bera egin zen garaiak: *Entziklopedisten* garaiak.

Gaur egun saio horiek bultzatu zituzten jakintza-asmo entziklopediko horiek iritsi ezinak dira guztiz. Gaur egungo gizona bizi den gizarte teknifikatuak bi ezaugarri nagusi ditu jakintzari dagokionez: ezagutzen metaketa neurri guztiez goitikoa bate-tik, eta lan banaketa sakon bat bestetik. Gizonaren inguru-nearen ustiaketarako lanaren banaketa geroz eta sakonagoa egin da. Lana eta jakintza banatzen den ahala gizonaren osotasun-zentzua galtzeko arriskua ere are nabariagoa da.

Horrez gainera, bizi garen gizarte honen beronen konplexutasunagatik, geroz eta gauza zailagoa ari da bihurtzen, gizarte modernoaren egitura eta ikuspegi anitzak ongi samar ezagutu gabe, bertan ongi moldatzea. Geroz eta informazio gehiago behar da, geroz eta informazio seguruago eta zehatzagoa, informazio hori berori ugalduearen ugalduz lausotzeraino iluntzen duen gizarte modernoan bizitzeko.

Horregatik, entziklopediak —eta orobat hiztegi entziklopedikoak, entziklopediaren forma bat direnez— gaur duten zentzuan ez dira jakintza burutu baten laburbilduma orohartzaille, bestela baizik, beti handitzen eta beti berritzen ari den jakintza baterako atariko hastapen-gida eta jakintza-alor bakoitzaren behebarruko itsu-mutil baizik. Hain zuzen, goi-mailatara bitarteko irakaskuntza ere helburu horretaraxe ari da makurtzen geroz eta nabariago: jakintza orokorra finkatu, jakintza berezituertarako ikasketetara baino lehen jakintza orokorretan maila on samarra lortu. Espezialistak —irrizko definizioz “ia ezer ez denaz ia guztia dakiena, eta ia guztiaz ia ezer ez dakiena” esan ohi den horrek— munduaren ezaguera ahalik eta orekatuena izan dezan, bestetara etsi ezinik, gaur egungo gizonak ere

Berpizkundeko eta Argien mendeko giza irudi entziklopediko hura, osotasunezko giza irudia, baitu oraindik ere amets.

Zentzu horien guztien bidegurutzean kokatzen dira gaur egun entziklopediak: irakaskuntzaren zerbitzuko, jakintzare n hastapengandari, osotasunaren jakin-minaren asegarri, errealitate guztietara adimen-sentimenak zabalik nahi dituen gizonaren osagarri.

Ikuspegi horretatik, entziklopedia eta hiztegi entziklopedikoaren arteko aldeak garrantzi txikia du. Gertaerekiko hurbilpen metodologiazko aldeak dira batipat hiztegi entziklopedikoak eta entziklopediak bereizten dituztenak. Haiek bere bakartasunean ikusten dute gertaera bakoitza; haiek jakintza alorka biltzen dituzte gertaerak. Bi ikuspegi dira, azken helburu berbera dutenak bi-biak.

Askoz gehiago bereizten ditu hiztegi entziklopedikoak bakoitzak xede duen erabiltzailearen aukerak: norentzat diren, nor erabiltzeko eginak diren. Horren ondorio dira, azken finean, hiztegi entziklopedikoen luzera eta gaien trataera.

GURE HIZTEGIRAKO GOGOETAK

Entziklopedien tradizioan, egoera desberdinetarako moldapenak izan dira. Eta zer egoera desberdinagorik, entziklopedia edo hiztegi entziklopedikorik lehendik ez dagoen hizkuntza batean, berritik hasi, eta beste hizkuntzetan direnak edo beste garai batzuetan izan direnak ongi aztertu eta haien esperientzia bildu ondoren, tradizio horri berorri jarraituz adar berri bat, gerra adar sendo bihurtu behar duena, txertatu edo ernarazi nahi izatea baino?

Bi ezaugarri nagusi ematen dizkio egoera horrek *LUR Hiztegi Entziklopedikoa*-ri: batetik, euskaraz lehenengo hiztegi entziklopedikoa izatea, eta horren ondorio direnak; eta bigarrenik, euskara normalizazio —hizkuntzazko normatibizaziorako eta normalizazio sozialerako— bidean dagoen hizkuntza denez, normalizazio-bide horretan hiztegi honek joka dezakeen paper berezia.

EUSKARAZKO LEHENENGO HIZTEGI ENTZIKLOPEDIKOA

Zinez *LUR Hiztegi Entziklopedikoa* ez da euskaraz egin den lehenengo entziklopedia. Lehendik badira beste zenbait aha-lerin, azkeneko hogeitau urteotan burutuak, itzulpen edo moldapen bidez batez ere: *Mundua jakingai*, P8, etab. Lehendabiziko aldia da ordea, hiztegi trataera duela —alfabetoaren arabera hurrenkeraz—, lehentasuna testuak duela, eta itzulpen bidez izan gabe, jatorriz euskaraz bideratzen dela. Horregatik *LUR Hiztegi Entziklopedikoa* euskarazko lehenengo hiztegi entziklopedikoa dela esatea ez da batere gehiegikeria, aurrez izan diren ahaleginak ez baititu inola ere aitzindari, taxuz eta erabileraz guztiz bestelakoak zirenez.

Ia arrazoi berberarekin esan daiteke euskaraz mundu-ezaguera orokor batekin, alorkako ezaguera ez den batekin, modu global batez egiten den lehenengo topaketa dela: euskararen esperientzia global bat, horrela esateak balio badu. Era guztietako gaiak, zaharrak, berriak, gure artekoak, arrotzak, batera edo hizkuntz koherentzia bat galdu gabe azaldu behar izan dira.

Joannes Leizarragari gertatzen zitzaion bezalatsu, ordea, euskara ia *vsatu gabea* aurkitu dugu hainbat eta hainbat gaitan. Horregatik hainbat eta hainbat erabaki hartu behar izan dugu, gaien aniztasunean, gai berrietan eta zaharretan, hizkuntz *ereduaren* barne-koherentzia hori ahalik eta ongien gordetzeko. Azken finean, hizkuntzaren teknolektoen, alor bakoitzeko hizkuntz erabileren arteko batasuna gutxi-asko —zuhurtasunak agintzen duen adina— zaintzea da kontua.

Egoera normal batean ez dagokio hiztegi entziklopediko bati jakintzaren alor batean edo bestean aitzindari izatea, egingdako aurrerapenen biltzaile izatea baizik. Baina gertatzen da —hizkuntza txikietan edo *vsatu gabeetan* batez ere— jakintzaren alor baten edo besteren zabalkundeetan aitzindari izatea, eta jakintza-alor horren adierazpenerako behar diren hizkuntz baliabideen sortzaile izatea. Bi mutur horien artean —hiztegi entziklopedikoaren egilea gai guztietan testu-masa handi batean oinarriturik zabaltzaile soil izaten den egoera, batetik, eta lehen testu sortzailea den egoera bestetik— era

askotako egoerak aurkitzen dira, bakoitzean bere gisako hizkuntz koherentzia eratzen dena. Gauza ezaguna da, adibidez, Fisikako eta Kimikako hiztegiek elkarrekin lotura estua badute ere, errusieraren historian bi jatorri, elkarren oso desberdina izan dituztela; horren ondorioz Fisikako lehen testuak oso joera garbizale bati jarraiki egin zirenez eta halaxe zabaldu zirenez, jatorrizko errusierazko hitzen gainean moldatua da alor horretako hiztegia ere; Kimikari dagokionean, aldiz, atzerriko hizkuntzetako maileguz betea dago hiztegia. Eta hala ere ezin esan daiteke errusierak hizkuntz koherentziarik ez duenik alor horietan; erabilera zabala eta finkatua duen hizkuntza orok bezalaxe, kanpotiko eraginak bereturik baititu.

Euskararen une historikoaren, euskarak gaur egun duen egoeraren arabera definitu nahi izan dugu guk ere geure koherentzi kontzeptua. Ukazioz gehiago, gainera, baieztapenez baino. Alegia, hizkuntza bat hedatua denean, gizarte oso baten hizkuntza denean, gizartearen aldakuntzarekin batera gertatzen da hizkuntzaren aldaketa ere. Errusiako herriak errusieraz hitz egiten duenean, eta bertan Kimikaren irakaskuntza hedatzeko Kimikaren azalpenetarako hizkera maileguz osatzen denean, errusiera ez da askorik aldatzen, eta batez ere ez da galbidean jartzen, edo gutxienez ez zaio galbidea ekar diezaiokeen oztoporik jartzen. Guk, *LUR Hiztegi Entziklopedikoa* egiten dihardugunok, galdera horixe egin izan diogu geure buruari. Zer gertatuko litzateke euskaraz kasu horretan berorretan? Eta euskarari dagokionez oso bestelako baldintzak dituela iritzi diogu beti.

Euskararen ahulezi egoerak, hain zuzen, hiru ikuspegi ditu, eta hiruek baldintzatzen dute gure iharduera —hiztegi entziklopedikoa egitea, oraingo honetan— zinez euskaraz baliatzen den beste edozein iharduera —literaturgintza, komunikabideak, etab.— baldintzatzen dituen bezalaxe:

- Euskararen diglosi egoera.
- Euskara oraindik erabat arautu gabe egotea.
- Euskararen erabilera soziala mugatua izatea.

Hiru ikuspegi hauetan lehenengo biek hizkuntz ereduaren aukera eta hizkuntz ereduarekiko jarrera baldintzatu digute batez ere.

DIGLOSIA GAINDITZEA

Hiztegi entziklopediko orohartzaile bat definizioz da diglosiaren gainditzaille. Ez da, jakina, bera bakarrik, euskarak duen diglosi egoeraren gainditzaille, diglosia gainditzeko prozesu baten kate maila bat baizik, bere garrantzia duen kate maila, zalantzarik gabe. Hain zuzen, hizkuntzen erabilera mezuen eta komunikazio-egoeraren arabera banatzea baldin bada diglosia, eta diglosiazko egoera horretan mendeko edo bigarren mailako den hizkuntzak erabilera-eremu estu-laburragoa badu, entziklopediaren edo hiztegi entziklopedikoaren beraren lehengo tasunak —orohartzaile izateak— muga horren kontra jokutzen du. Zentzu horretan hiztegi entziklopedikoen argitalpena, edo argitalpen hori hastea, diglosia gainditzeko prozesuan urrats handi baten sintoma eta beste loraldi baterako atea izan ohi da. Zenbait hiztegiren patuaren partaide izaten dira horretan hiztegi entziklopedikoak ere. Hala, adibide bat jartzeko, Butros al-Bustanik XIX. mendean arabierazko hiztegi entziklopedikoa argitaratu zuenean, arabiera modernoaren loraldiaren hasiera izan zela esan daiteke.

Diglosiaren gainditze-prozesu horren historia euskararen berreskuratze-prozesuaren historia bera da; euskara erabilera-alar berrietara zabaltzen hasi zen une berean izan zuen berak ere hasiera. Lehendabizi euskara irakaskuntzan sartzen hasi zen, geroago komunikabideetara (liburu, aldizkari, egunkari, telebista...), administraziora, goi-ikasketetara zabalduz joan da. Hutsune asko ditu oraindik prozesu horrek, eta ez da guztiz beteko, seguruenera, euskararen erabilera soziala ere normaltzen den arte.

EUSKARA ORAINDIK ARAUTU GABE EGOTEA

Euskara berreskuratzeko ahaleginetan, azken hogeitahogeita bost urte hauetan batez ere, euskara bera ere alor berrietara, mezu berrietara, egokituz joan da; egokitze hori ez da, ordea, marra zuzena izan, ez beti neurri berean gertatu; geldiuneak eta jauziak izan dira, aurrerantz, eta alboetarantz. Hizkuntz

eredu bat baino gehiago proposatu izan dira (euskaraz adierazten ez ziren alorretan batez ere: zientzietan, administrazioan, komunikabideetan...), eta ez dute guztiak zori berbera izan, eta ez dute orain bertan ere. Une batean hizkuntz eredu aurreratutzat hartu izan dena, neurri batean behintzat, gaitzetsi beharra edo gaitzestea ekarri du hurrengo pausoak. Dialektikaren kontuak dira.

Zenbaitetan, hala ere, proposatu izan diren hizkuntz ereduak euskararen normalizazioan ezinbestez protagonismo handia duen gizarte-sektore edo sektore euskaldun batengan izan dute onespren handiena (euskaldun berrien artean), hizkuntz eredu horiek diglosi egoeran hizkuntza nagusi den gaztelaniaren kalkoz guztiz kutsaturik zeudenean batez ere. Denok ezagutzen ditugu huts egindako ahaleginak, eskoletako testugintzan, telebistan eta administrazioa hizkeran batez ere.

Atzera-aurrera, hutsegin-asmatu horiek guztiak ez dira inoren erru, gure artean egin den ahaleginean ezinbesteko gertara baizik. Zaila da —eta ez dugu lortu— euskara alor berrietara modu koherente batez zabaltzea; eta euskararen erabiltzaileari hizkuntz eredu desberdin bat baino gehiagotara egokitzeko eskatu zaio: gehiegizko moldagaitasuna, aldi berean ohitura berri —hizkuntz ohitura berri— gehiegi hartu beharra. Urte hauetan guztietan hizkuntzari dagokionez euskal idazleen eta erabiltzaileen artean izan diren adostu ezinek eta tirandurek berek erakusten dute hainbatetan bidea erratua zena.

Horregatik, *LUR Hiztegi Entziklopedikoa*-ren erredakzioaren eta zuzenketaren ardura izan duen taldeak ahalegin berezia egin du hizkuntz eredu koherente bat taxutzeko, euskal literaturako klasikoan, hizkuntza mintzatuaren, itzulpen-teoriaran eta praktikaren erakutsien —aipatu hutsegite askok itzulpenean (zeharkakoa bada ere) baitu jatorria eta gure ahalegin honetan ere, euskarazko lehenengo hiztegi entziklopedikoa denez informazioaren jatorria beste hizkuntzetan baitugu— eta horretarako berariaz antolatu dugun zuzentzaile-talde batean oinarritu gara. Zuzentzaile talde hori Enrike Knörr, Beñat Oihartzabal, Pello Salaburu eta Ibon Sarasola euskaltzainek osatzen dute. Enrike Knörr Euskaltzaindian izen berezian idazkeraz arduratzen den batzordearen ardura-

duna da. Beñat Oihartzabalek, Ipar Euskal Herriko idazle eta euskaltzain denez, erredakzioak emandako testuan Iparraldeko euskaldunentzat izan litezkeen gogorkeriak begiratu eta zuzentzeko ardura du. Pello Salaburu, Euskaltzaindiaren Gramatika Sailaren buru da. Ibon Sarasolak bere *Hiztegi Araue-mailea*-n eta beste hainbat hitzaldi eta argitalpenetan euskarazko hizkuntz eredu garbiago bat erabili beharra azaldu izan du.

Ahalegin hori zientziaren eta teknikaren alorretan egin dugu batez ere, alor horietan iruditzen baitzaigu dagoela euskarazko testuen artean ereduaren barrekiadura eta ezadostasun handiena, eta orobat gaztelaniarekiko —batez ere— mendekotasun eta interferentzi maila handiena. Horren guztiaren aitzakia gisa, arrazoi baino gehiago, hizkuntza teknikoaren zehaztasun eta berezitasun ia erlijiozko bat landu eta predikatu izan da. Guk, ordea, Asimov-ekin sinetsi dugu: “Inoiz horrelako testu bat (zabalkundezkoa) irakurri eta ulertzen ez badut, inoiz ere ez dut pentsatzen neure ezjakintasunagatik gertatzen zaidanik, idazleak berak idazketarako prestamenik ez duelako edo ideietan nahasmendu handia duelako baizik, edo biengatik batera mai-zenik”.

EUSKARAREN ERABILERA SOZIAL MUGATUA

Euskararen normalizazioan diglosi egoera belaunaldi gazteekin, adin gazteenetan, konponduz doala dirudien bezala, erabilera bera ere adin horietan berorietan zabalduz doala ematen du. Esan daiteke, bidenabar, belaunaldi gazteen artean duela eragin gutxien egoera diglosikoak, edo hala ez bada pertsona larrien artean ez bezala gertatzen dela diglosia.

Horrek guztiak hiztegi entziklopediko hau gehienbat irakaskuntzari begira burutzeran eraman gaitu. Bestela ere hiztegi entziklopediko gehienak irakaskuntzarako bideratuak izan ohi dira, baina ez da horrela nahitaez. Batzuk zuzenean irakaskuntzaren lagungarri izateko prestatuak izaten dira, baina beste batzuek askoz ere ikuspegi zabalagoa izan ohi dute.

Euskarazko irakaskuntzak izan duen zabalkundearekin ere, ordea, irakaskuntza horrek behar-beharrezkoa duen tresna bat falta zuen orain arte: informazio-iturri zabal bat, irakaskuntzako gaiak eta bestelakoak euskaraz azalduko zituen. Horrelakorik ezean, izan ere, beste hizkuntza batzuetan idatzitako iturburuetara (frantses edo gaztelaniazkoetara) jotzera beharturik zegoen ikaslea, eta iharduera horretan inolako prestamenik gabe itzultzaile izatera. Gauza jakina da prestamenik gabeko itzultzailea hizkuntz interferentziatarako biderik zabalen eta oparoena dela. Guk, ordea, belaunaldi oso bat hazi dugu euskarazko irakaskuntzan nolabaiteko itzultzaile. Euskararen normalizazioa lortuko bada, iharduera hori nahitaez dago moztu beharra; euskaraz ahalik eta autonomia handiena behar da izan informazio-iturriei dagokienean.

Hala ere, lehen helburua irakaskuntza badu ere, hiztegi honen xedea ez da horretan gelditzen, hiztegi entziklopediko guztiak bezala, informazio anitzetako lehen sarrera eta orientabidea nahi duen guztiarentzat da erabilgarri.

HIZTEGIAREN BIDERATZEA

Orain arteko gogoeta guztiak *LUR Hiztegi Entziklopedikoa*-ren egiturari eta eginkizunari buruz joan dira. Azkenekoa —aurrenekoa behar lukeena— beti izaten da puntu bera: finantzabidea.

Hiztegi honek bere egileen artean duen egitura osoa (erredakzio, erredakzio laguntzaile, zuzentzaile, marrazkilari, diseinu, jestio, etab.; berrogei pertsonatik gora guztira) nekez antola daiteke egitura sendorik gabe, eta erabiltzaileen aldetik erantzun azkarrik gabe.

Orain dela ia bederatzi urte gisa honetako hiztegi bat egiteko lehenengo taldea antolatu zenean, eta gero honelako ahalegin honi eusteko finantzabiderik garai hartan ez zela etsita garai hobeak iritsi arte alde batera utzi zenean, ez zen inola ere uste ez lana honenbestekoa zenik, ez izan duen erantzuna izango zuenik.

Zeren Euskal Herriko milaka pertsona baititu lagun hiztegi honek. Zinez esan daiteke herri-ekimena izan dela hiztegi honen aurrerabidea: zazpi mila eta seiehun pertsona dagoeneko Euskal Herri osoan zehar, egunez egun ugalduz doazenak. Laguntzaile bakarrak, hiztegi hau herriko jendearen beste inoren laguntzarik gabe jaio delako, honelako ahaleginak euskararen eta euskal kulturaren etorkizunerako izan dezakeen, eta zalantzarik gabe izango duen, eraginaren jakitun diren euskaldunen laguntzarekin hain zuzen. Ez da lehenengo aldia euskal hiztegiak erakunde publikoen laguntzarik gabe burutzen direna: Aizkibelen hiztegi handiak atzean duen harpidedun-zerrenda dakarkit gogora hiztegi honen harpidedunen zerrendak; bi alderekin: oraingo honetan hiztegi honen zerrenda, harena bezala kondez, jeneralez, diputatuz edo artziprestez eta erretorez osatua izan ordez, jende xehez dagoela osatua, batetik; eta bestetik, zerrenda hau askoz ere luzeagoa dela harena baino, garaiari dagokion bezala.